

Для визначення сформованості професійного мовлення у студентів-медиків нами було виділено три рівні: емпірично-інтуїтивний (низький), репродуктивний (середній), реконструктивно-творчий (високий).

Емпірично-інтуїтивний (низький) рівень характеризується відсутністю системних знань, бідним словниковим запасом студента, частими випадками неправильного слововживання, фрагментарним відтворенням мовного матеріалу, великою кількістю орфографічних і пунктуаційних помилок, значним порушенням орфоепічних і акцентних норм літературної мови, невмінням реалізовувати мовленнєві дії, характерні для медичної галузі. Характерними є низька мовна свідомість, відсутність прагнення удосконалювати власне мовлення.

Репродуктивний (середній) рівень визначається знаннями граматики й стилістики здебільшого в теоретичному аспекті, здатністю з помилками й неточностями дати визначення понять; відхиленнями менше ніж на 50% від акцентних, орфоепічних, орфографічних, пунктуаційних, лексичних норм літературної мови; незначною невідповідністю мовних засобів меті й ситуації мовлення. Проблеми з налагодженням спілкування виникають в основному через недостатній словниковий запас.

Реконструктивно-творчий (високий) рівень сформованості культури професійного мовлення студентів вищих медичних навчальних закладів передбачає наявність глибоких і міцних знань з мови, їх застосування в різних ситуаціях, при цьому студент може припускатися незначних огріхів як в усному, так і в писемному висловлюванні; сформованість навичок оформлення ділових паперів, що використовуються в медичній галузі, навичок монологічного висловлювання, вміння вести діалог; наявність естетичних зовнішніх засобів, техніки та культури мовлення; свідоме ставлення до мови взагалі, бажання вдосконалювати власне мовлення.

Отже, окреслені компоненти (когнітивний, комунікативно-операційний, експресивний), показники та рівні дали нам можливість визначити вихідні позиції, розробити методіку формування професійного мовлення майбутніх медичних працівників у вищих медичних навчальних закладах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко О. Плекаймо мовну особистість // Дивослово. — 2004. — № 4. — С. 56–59
2. Головин Б.Н. Основы культуры речи. — 2-е изд. испр. — М.: Высш. школа, 1988. — 320 с.
3. Зубков М.Г. Українська мова: Універсальний довідник. — Х.: ВД «Школа», 2004. — 496 с.
4. Лучкіна Л.В. Формування мовленнєвої культури майбутніх учителів загальноосвітніх дисциплін: Дис... канд. пед. наук. — К., 2000. — 232 с.
5. Мацько Л. Матимемо те, що зробимо: До питання формування мовної культури // Дивослово. — 2001. — № 9. — С. 2–3.
6. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах: Підручник / М.І.Пентилюк, А.Г.Гелетова, С.О.Караман та ін.: За ред. М.І.Пентилюк. — К.: Ленвіт, 2000. — 263 с.
7. Момот В.М. Формування професійно зорієнтованого мовлення у студентів технікумів і коледжів технічного профілю: Дис... канд. пед. наук. — К., 2002. — 185 с.
8. Орлов А.Н. Исцеление словом. — Красноярск.: Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. — 512 с.
9. Тоцька Н.Л. Формування професійно зумовленого мовлення студентів технічного ВНЗ (з технологічних спеціальностей легкої промисловості): Дис... канд. пед. наук. — Херсон, 2001. — 215 с.
10. Шумовецька С.П. Формування мовної культури особистості у військовому вузі: Дис... канд. пед. наук. — Хмельницький, 1999. — 167 с.

В'ячеслав ВОСВОДІН

СТАНОВЛЕННЯ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ МАЙБУТНЬОГО МУЗИКАНТА-ВИКОНАВЦЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРОЦЕС

У статті проаналізовано становлення творчого потенціалу майбутніх музикантів-виконавців. Визначено три групи методів становлення творчого потенціалу майбутнього музиканта-виконавця: проблемно-пошукові (метод синектики, імітаційного моделювання, метод проблемних завдань); евристичні (метод емпатії, Сократова бесіда, метод естетичного колективного аналізу музичного

твору, метод імпровізації, метод творчих завдань); методи, пов'язані з підготовкою виконавців до концертного виступу (метод синестезії, метод монтажу, метод ідеальних типів, метод створення культурного контексту, метод інтерпретації, психолого-фізіологічний тренінг).

Початок ХХІ століття в Україні став періодом переосмислення цілей вищої мистецької освіти, пошуку її нового змісту, форм і методів. Стратегічною лінією розвитку сучасної освіти разом із фундаменталізацією й інформатизацією виступає гуманізація, орієнтована на становлення особистості в культурі, на розкриття істинного, глибинного в ній. Звідси випливає необхідність гуманістичного стилю взаємин у логіці не лише навчального предмета, а й педагогічного процесу як живого втілення світу людських цінностей. Розгортання педагогічного процесу можливе тільки “на межі двох свідомостей”. Спів-буття двох індивідуумів щодо особистості створює унікальні можливості становлення її творчого потенціалу.

Аналіз сучасних музично-педагогічних досліджень свідчить про зростання інтересу вчених до проблеми становлення духовно-творчого потенціалу майбутніх музикантів-виконавців у системі вищої мистецької освіти. Ці дослідження ґрунтуються на концептуальних положеннях І. Беха, І. Зязюна, Н. Ничкало, О. Савченко, О. Сухомлинської та інших провідних науковців. Нагромаджено значний науковий і фактичний матеріал, який висвітлює різноманітні грані проблеми становлення творчого потенціалу педагога-музиканта (Е. Абдуллін, О. Олексюк, Г. Падалка, О. Рудницька, Г. Щербакова, О. Щолокова та інші), і, зокрема, майбутнього музиканта-виконавця (Л. Арчажнікова, Ю. Бай, Н. Біла, М. Давидов, Є. Йоркіна, І. Мостова, В. Муцмакер, В. Федоришин, Д. Юник та інші). Водночас багато питань, пов'язаних із проблемою становлення творчого потенціалу майбутніх музикантів-виконавців, ще чекають свого розв'язання. Йдеться, насамперед, про вдосконалення методики становлення творчого потенціалу студентів вищих мистецьких навчальних закладів під час інструментально-виконавської підготовки в оркестровому класі. Виходячи з цього, *метою статті* є характеристика становлення творчого потенціалу майбутніх музикантів-виконавців.

Творчий потенціал особистості розглядається сьогодні як складна, нелінійна, відкрита й самоорганізована система, яка визначає гуманістичну спрямованість світосприйняття, дій і вчинків, високу адаптивність, здатність до творчої самореалізації і духовного саморозвитку в просторі соціального й професійного життя. З огляду на такий зміст творчого потенціалу особистості в сучасних соціокультурних умовах, саме ціннісно-опосередкований творчий потенціал має стати головним об'єктом уваги в процесі розвитку особи.

Творчий потенціал не є чимось первинно даним природою. Він проходить складний процес становлення. Йдеться про **становлення**, беручи до уваги відповідність цього процесу суб'єктній позиції особистості. Саме **становлення** передбачає осмислення індивідом власної природи, життя і діяльності, активізацію всіх внутрішніх резервів, усвідомлений вибір стратегії самотворення і творче використання обставин буття з метою інтенсивного саморозвитку і самовдосконалення. Становлення — складний, багатоплановий процес розвитку особистості, що визначається ціннісно-смісловим змістом “Я-концепції” та індивідуальною оцінкою (інтерпретацією) зовнішніх обставин. Водночас це розвиток окремих складових особистості, наприклад, таких, як потенціал (Н. Мартішина).

Для нашого дослідження надзвичайно важливим є розгляд розвитку як закономірної, якісної зміни матеріальних і духовних об'єктів. Внаслідок такої зміни виникає новий його якісний стан (С. Рубінштейн), основою якого є діалектична єдність можливого та дійсного, потенційного й актуального. Потенційний розвиток — це розвиток вікових особливостей, характерні для того чи іншого періоду життя, анатоμο-фізіологічні та психологічні особливості, які мають тенденцію до виявлення у поведінці представників даного віку.

Аналіз психолого-педагогічної літератури, в якій розкриваються проблеми юнацького віку (Л. Божович, Л. Виготський, В. Крутецький, І. Кон, Н. Лейтис, А. Мудрик, В. Сухомлинський, Е. Шумілін та ін.), дає змогу виділити три вікові особливості, що мають важливе значення для розвитку творчого потенціалу. У працях І. Кона і А. Мудрика [4] розкриваються характерні особливості, виділені основні тенденції юнацького віку: збагачення сфери діяльності та спілкування; інтенсивний розвиток самопізнання, самоствердження, самовизначення; багатоплановість і суперечливість ставлень до світу, до людей, до самого себе.

Ці особливості взаємозв'язані і визначаються складним процесом розвитку особистості юнацького віку, впливом тих умов і обставин, у яких вона перебуває. Саме в юнацькому віці, зіштовхуючись із багатьма суперечностями життєвих ситуацій, особистість стимулює й активізує свої творчі потенції. Слід відмітити і таку властивість активності цього віку, як готовність виходити за межі ситуативної необхідності і здатність до самозміни (Д.Богоявленська, В.Петровський). Ця властивість активно проявляється в різноманітних видах художньої творчості.

Для даного віку характерним є активне формування індивідуального стилю розумової діяльності, що обумовлює необхідність індивідуального підходу до навчання, стимулювання самостійності і творчості учнів. Потребу у спілкуванні А.Мудрик [4, 11] вважає однією із вершин розвитку юнацького віку. Прагнення під час спілкування побачити себе, отримати визнання інших пов'язано у цьому віці із самосвідомістю — головною тенденцією розвитку особистості.

Слід зазначити, що для розгортання творчих здібностей особистості, опредмечування її сутнісних сил необхідні свобода, воля, соціальний статус людини, який підтримує і регулює активність; інтенсивність і спрямованість людської діяльності; проєктивність, що включає цілепокладання, пошук засобів, потрібних для досягнення мети; рефлексивність як якість (рефлексія стосовно внутрішнього та зовнішнього та ін.) І тоді розвиток особистості відповідали формулі: від “діяти, щоб задовольняти свої природні потреби та захоплення” — до “задовольняти свої потреби, щоб діяти, робити справу свого життя, здійснювати свою життєву людську мету” (А.Леонтьєв). Цьому віку притаманні сильне бажання самовиразитися, прагнення проявити свою індивідуальність, що є значним стимулом розвитку його саморегуляції, спрямованої на соціально корисні активні дії і пошук засобів її досягнення. Потенційне й актуальне у юнацькому віці зумовлює нове якісне становлення самосвідомості та стійкого образу “Я”.

У сучасних педагогічних дослідженнях, присвячених проблемі становлення і розвитку творчого потенціалу студентської молоді наголошується на важливості врахування соціального аспекту цього процесу. Так, наприклад, у концепції В.Вербеця [2, 8] зазначається, що духовно-творчий потенціал молоді особи має різні внутрішні та зовнішні можливості, які вона потужно використовує відповідно до позитивної або кризової ситуації сьогодення. Між внутрішніми та зовнішніми умовами функціонування особистості завжди існують взаємозв'язок та суперечності. У розв'язанні таких суперечностей, у гармонізації взаємодоповнювального потенціалу індивіда і соціокультурного середовища, активізації як зовнішніх, так і внутрішніх можливостей молоді особи важливе місце належить фахівцям.

Розвиваючи ці ідеї, автор спирається на концепцію О.Олексюк [5, 102], в якій підкреслюється, що молодіжна субкультура відзначається інтенсивними пошуками смислу і мотиву життя. Важливим для неї стає образ і вірець ідеального героя, який у рамках цієї субкультури персоніфікує, зокрема, ступінь конфронтаційності до оточуючого суспільства та його культури. Характерною ознакою молодіжної субкультури є інноваційний пошук нових культурних архетипів, апробація нових культурних норм, ідей, уявлень.

Беручи за основу проаналізовані вище концептуальні положення, ми розробили модель становлення творчого потенціалу майбутніх музикантів-виконавців. Вона включає цільовий, змістовий, операційний та результативний компоненти. Розглянемо їх детальніше.

У контексті гуманістичної парадигми освітній процес є трансляцією цілісної картини світу. Мета сучасної вищої музичної освіти — підготовка майбутнього музиканта-виконавця до творчої самореалізації в соціокультурній сфері. Відповідно до вимог сучасності, музикант-виконавець має бути висококваліфікованим фахівцем, глибоко усвідомлювати високу місію своєї професії, бути носієм високохудожнього музичного мистецтва.

Змістовий компонент моделі забезпечується діагностичним, прогностичним, діяльнісно-оцінним, діагностико-коригувальним і креативним етапами.

Діагностичний етап передбачає визначення стандартного рівня розвитку творчого потенціалу студента, настанову на пріоритетність його розвитку, орієнтацію на індивідуальну “Я-концепцію”.

Прогностичний етап має на меті створення програми розвитку духовно-творчого потенціалу студентів. Він включає такі компоненти: цілепокладання; розробка системи творчих завдань; визначення провідних методів навчання; визначення основних видів музично-виконавської діяльності.

Діяльнісно-оцінний етап включає реалізацію програми розвитку творчого потенціалу студента; організацію керування процесом становлення та вивчення динаміки розвитку творчого потенціалу студента; оцінку досягнення мети та розв'язання проблем.

Діагностико-коригувальний етап передбачає організацію обговорення продуктів виконавської творчості студентів, коригування творчої діяльності відповідно до розроблених критеріїв.

Креативний етап розкривається у прагненні до створення нових методів та форм музично-творчого розвитку студентів.

Етапи розвитку творчого потенціалу студентів обмежуються періодом розвитку нових, властивих конкретному етапу якостей, які дістали назву особистісних новоутворень. У зв'язку з необхідністю визначення структури новоутворень процесу розвитку духовно-творчого потенціалу учнів надзвичайно важливими для нас є висновки комплексних психологічних досліджень (Ф.Гоноблін, К.Платонов, В.Петровський та ін.), автори яких вважають, що, лише впливаючи на відносно змінні особистісні утворення, можна ефективно вирішити і завдання становлення й розвитку.

Для нашого дослідження значущим є підхід Д.Богоявленської [1, 40] до визначення рівнів творчої діяльності. Цей підхід ґрунтується на ідеї про те, що нема творчих здібностей, які існують паралельно із загальними і спеціальними. Разом із тим творчі здібності особистості не є результатом кількісного зростання. На цій основі виділяють три основних рівні: стимульно-продуктивний, евристичний, креативний.

Стимульно-продуктивний — діяльність може мати продуктивний характер, який визначається дією будь-якого зовнішнього стимулу. Вищі прояви на цьому рівні відображують високий рівень розвитку розумових здібностей і схожі на поняття “загальна обдарованість”.

Евристичний — діяльність набуває творчого характеру. Маючи досить надійний спосіб вирішення, людина продовжує аналізувати склад, структуру своєї діяльності, зіставляє між собою окремі завдання. Це приводить її до відкриття нових, оригінальних, зовні більш доцільних способів вирішення. Кожну нову закономірність еврист оцінює і переживає як відкриття, творчу знахідку.

Креативний — самостійно віднайдена емпірична закономірність не використовується як прийом рішення, а виступає як нова проблема. Знайдені закономірності підлягають доведенню шляхом аналізу їхньої вихідної основи. Тут відбувається справжнє цілепокладання.

Розглядаючи проблеми становлення творчого потенціалу особистості, що проявляється у зміні значущості його компонентів, ми дійшли висновку, що розвиток духовно-творчого потенціалу студентів можливий за умов оволодіння ними репродуктивною і продуктивно-евристичною діяльністю. Тому в нашому дослідженні ми виділяємо такі рівні, як 1) репродуктивний; 2) стимульно-продуктивний; 3) евристичний; 4) креативний.

Домінування відтворювальної діяльності (важливу роль відіграє зразок) на репродуктивному рівні і відсутність продуктивних елементів музично-виконавської діяльності — необхідний етап репродуктивності, коли мислення і уява перебувають на стартовому потенційному рівні розвитку. Чим успішнішим є такий старт, тим позитивніше сприймається стимульно-продуктивний етап, на якому дія будь-якого зовнішнього стимулу пов'язана із внутрішніми потребами. У музично-виконавській діяльності можливі прояви продуктивного характеру, але мислення (логічне начало) домінує над уявою (інтуїцією).

На евристичному етапі музично-виконавська діяльність характеризується переходом від самостійного пошуку нових закономірностей, оригінальних шляхів розв'язання поставлених проблем. Пошуки нових способів, творчі знахідки, власні відкриття сприяють дедалі більшому прояву й розвитку духовно-творчого потенціалу особистості студентів. Уява, розвиваючись, органічно вплітається у контекст мислення.

На креативному етапі діяльність має продуктивно-творчий характер: самостійна постановка нових цілей, пошук самостійних розв'язань проблем, що виникають. Мислення і

уява виступають як єдиний процес діалектичної єдності протилежностей. Музично-виконавська діяльність дедалі більше набуває рис оригінальної творчості. У розробці творчого етапу (еврико-креативного) оволодіння художньою навчально-пізнавальною діяльністю вихідними положеннями є такі:

Творча діяльність студентів можлива лише за умов оволодіння ними діяльністю на репродуктивному і евристичному рівнях.

Характерними ознаками творчої діяльності потрібно вважати продукт (результат і спосіб перебігу процесу).

Розвиток творчого потенціалу можливий за умов діалектичної єдності уяви і мислення, логічного та інтуїтивного начал.

Операційний компонент моделі визначається узгодженою дією способів діяльності, методів, реалізованих через систему творчих завдань і забезпечених внутрішніми та зовнішніми педагогічними умовами розвитку творчого потенціалу майбутнього музиканта-виконавця.

У сучасній науковій літературі (М.Давидов, В.Петухов, Т.Зеленкова) музичне виконавство розглядається як синтетична діяльність. Воно включає роботу зорової, слухової, тактильної та кінетичної систем, формуючи складні види сприйняття, мислення, пам'яті, уваги та уяви. Проте головна психологічна особливість цієї діяльності полягає в її дворівневій будові і у відповідних цим рівням видах образного узагальнення.

Формальний рівень включає сукупність знань, умінь і навичок, необхідних для матеріального втілення нотного запису на музичному інструменті. Це операційний рівень. Він передбачає наявність цілісного образу, що забезпечує когнітивно-емоційну та рухову орієнтацію у виконанні музичного тексту. Такий образ є аналогом “когнітивної карти” чи “схеми дії” (Ж. Піаже), розуміння якого відбувається через швидку внутрішню концентрацію та координації послідовних сприймань та рухів. Проте образ на цьому рівні — лише “реперт”, що обслуговує руховий акт і для справжнього музиканта його наявність необхідна, однак недостатня.

Творчий рівень — це якісно нове прочитання авторського тексту, виконання, що розкриває зміст музичного твору та перетворює його у предмет мистецтва. Це — рівень діяльності, в якій мотиваційний компонент необхідний, він зумовлює внесення свого особистого бачення у виконання твору. Якщо в оволодінні нотним текстом на попередньому рівні це просто виконання, то тут йдеться про вищий рівень виконавства, пов'язаний з творчим розкриттям задуму твору. Перехід на творчий рівень і розвиток виконавської майстерності відбуваються з моменту виникнення уявлення (розуміння) твору у вигляді виконавського образу.

Спираючись на концепцію О.Олексюк [5, 120], ми визначили групи методів та організаційні форми становлення творчого потенціалу майбутнього музиканта-виконавця. До першої групи належать проблемно-пошукові методи (метод синектики, імітаційного моделювання, метод проблемних завдань). Друга група включає евристичні методи (метод емпатії, Сократова бесіда, метод естетичного колективного аналізу музичного твору, метод імпровізації, метод творчих завдань). До третьої групи належать методи, пов'язані з підготовкою виконавців до концертного виступу (метод синестезії, метод монтажу, метод ідеальних типів, метод створення культурного контексту, метод інтерпретації, психолого-фізіологічний тренінг).

Мотиваційний компонент моделі реалізується через показники готовності до музично-виконавської діяльності: настанова на музичне виконавство; музичні здібності; музично-виконавські вміння; спрямованість на реалізацію духовно-моральних цінностей в інтерпретаційному процесі; знання основ виконавської творчості, виконавської імпровізації, музично-творчої доміанти (увага, уява, натхнення); потреба в концертно-виконавській діяльності.

Результативний компонент характеризує досягнуті зрушення в становленні творчого потенціалу стосовно поставленої мети.

У зв'язку із проблемою розвитку творчого потенціалу музиканта-виконавця особливу увагу звертає на себе критеріальна сторона виконавської діяльності. Критерії — це ознаки, на основі яких здійснюється оцінювання, виробляються судження. При виявленні критеріїв ми враховуємо такі вимоги: критерії мають відображати основні закономірності формування особистості музиканта-виконавця; за допомогою критеріїв мають встановлюватися зв'язки між компонентами педагогічного процесу; якісні показники мають виступати в єдності з

кількісними; критерії слід розкривати через низку якісних ознак (показників), за якими можна визначити більший чи менший ступінь сформованості конкретного критерію.

Таким чином, проаналізувавши компоненти становлення творчого потенціалу майбутнього музиканта-виконавця, ми дійшли висновку про те, що зазначені компоненти органічно взаємопов'язані і залежать від характеру співтворчості суб'єктів педагогічного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоявленська Д.Б. Пути к творчеству. — М.: Знание, 1981. — 96 с.
2. Вербець В. Теоретико-методологічні засади формування духовно-творчого потенціалу студентської молоді: Автореф. дис. ...доктора пед. наук. — К., 2005. — 40 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. — М.: Политиздат, 1977. — 304 с.
4. Мудрик А.В. Общение как фактор воспитания школьников. — М.: Педагогика, 1984. — 111 с.
5. Олексюк О. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: Навч. посібник /О.Олексюк, М.Ткач — К.: Знання України, 2004. — 264 с.
6. Петухов В., Зеленкова, Т. Развитие музыкально-исполнительского мастерства как формирование высшей психической функции// Вопросы психологии. — Вып. 3. — 2002. — С. 20–32
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. — СПб., 1999. — 706 с.

Віктор БЕРЕКА

НЕПЕРЕРВНА ПЕДАГОГІЧНА ОСВІТА ЯК СИСТЕМНА ТЕХНОЛОГІЯ

В статті розглядаються проблеми неперервної педагогічної освіти як системної технології. Системна технологія об'єднує мистецтво технології з мистецтвом системності, тобто на новому якісному рівні об'єднує можливості прикладної і багато в чому емпіричної науки — технології з можливостями теоретичного апарату системного підходу.

Неперервну педагогічну освіту ми розуміємо як системну технологію. Нею займалась і займається андрагогіка — розділ педагогіки, що досліджує проблеми освіти дорослих [1].

До кінця XVIII ст. під технологією розуміли вчення про мистецтво здійснення будь-якої діяльності. З розвитком промисловості цей термін почали використовувати переважно для визначення процесу переробки матеріалів енергетичного виробництва. В останнє десятиліття він широко застосовується в усіх сферах людської діяльності (технологія навчання, інформатики, управління, виробництва; політичні, соціальні, сільськогосподарські технології тощо).

Загалом під поняттям “технологія” розуміється сукупність знань, способи обробки чи переробки матеріалів, інформації, надання послуг тощо (програма для комп'ютера, знання та вміння майбутніх спеціалістів, управлінське рішення, педагогічне рішення). Інакше кажучи, технологія — це практичне мистецтво перетворення ресурсів у корисний результат (товар, знання, послуги) за заданою формою, властивостями, станом. У контексті нашого дослідження в загальному розумінні технологія навчання, за визначенням ЮНЕСКО, — це системний метод створення, застосування і визначення всього процесу навчання та засвоєння знань з урахуванням технічних і людських ресурсів та їх взаємодії, завданням якого є оптимізація освіти. Технологію навчання часто трактують як галузь застосування системи наукових принципів до програмування процесу навчання і використання їх у навчальній практиці з орієнтацією на детальні цілі навчання, що допускають їх оцінювання. Ця галузь орієнтована переважно на учня, а не на предмет вивчення, на перевірку виробленої практики (методів і техніки навчання) під час емпіричного аналізу й широкого використання аудіовізуальних засобів у навчанні, визначає практику в тісному зв'язку з теорією навчання [2, 331].

Технологічні системи дають змогу в практичній діяльності неодноразово повторювати процес створення однотипного результату (виробів, продуктів, товарів, знань, послуг) із заданими властивостями. Вони, як правило, є складними, об'ємними і великомасштабними.

Для вивчення складних і великомасштабних об'єктів використовується системний підхід, що розглядає об'єкти дослідження як системи. Системний підхід — це напрямок у спеціальній методології науки, завданням якого є розробка методів дослідження і конструювання складних за організацією об'єктів як систем. У педагогіці він спрямований на розкриття цілісних педагогічних об'єктів, виявлення в них різних типів зв'язків і зведення їх в єдину теоретичну картину. Так,